

Jacek Jeremicz, Magdalena Wilk

Łyżka odlewnicza kultury łużyckiej

Podczas badań archeologicznych prowadzonych na trasie przyszłej autostrady A4 dokonano odkrycia rzadko spotykanego artefaktu – łyżki odlewniczej. Miejsce znaleziska zlokalizowane jest w Białobrzegach, pow. Łańcut, na stanowisku 17 (A4-84, AZP 101-79/39). Teren stanowiska znajduje się na obszarze Pradoliny Podkarpackiej, na terasie nadzalewowej doliny Wisłoka, po jego północnej stronie na tzw. Podwisłoczcu (ryc. 1), na piaszczystym podłożu.

Historia badań związana jest wyłącznie z inwestycją autostradową. Stanowisko zostało odkryte w 1998 roku przez S. Czopka, A. Lubelczyka i P. Miturę podczas weryfikacyjnych badań powierzchniowych prowadzonych na trasie autostrady A4. W 1999 roku zostały założone przez J. Podgórską-Czopek wykopy sondażowe. Te wyprzedzające badania wykazały obecność materiału zabytkowego, w którym dominowała ceramika tarnobrzeskiej kultury łużyckiej nad kulturą trzciniecką i nielicznymi artefaktami związanymi z kulturą pucharów lejkowatych. Szerokopłaszczyznowe badania archeologiczne na stanowisku przeprowadzone zostały jesienią 2008 roku oraz na wiosnę 2009 roku pod kierownictwem mgr Magdaleny Wilk. Przebadano prawie 52 ary zajmujące południową część stanowiska, którego centrum znajduje się poza pasem autostrady (ryc. 1). W trakcie badań odkryto 203 obiekty, w tym 2 jamy neolityczne, 8 obiektów trzcinieckich, 32 łyżki i 22 nowożytnie (ryc. 2). Pozyskany materiał ruchomy to ponad 1300 zabytków, głównie ceramicznych. Wiążą się one w większości z tarnobrzeską kulturą łużycką, mniej licznie z nowożytnością i kulturą trzciniecką. Poza tym odkryto także fragmenty ceramiki z wczesnej epoki brązu, o nawiązaniach scyto-trackich oraz kultury przeworskiej.

Stanowiącą przedmiot artykułu łyżkę odlewniczą odkryto w północnej części badanego terenu (ryc. 2), na arze 180/140. Znaleziona została podczas eksploracji warstwy od 30 do 40 cm od poziomu gruntu, na granicy podglebia i ciemnej warstwy kulturowej, która w tej części stanowiska zawierała bardzo liczne fragmenty ceramiki łużyckiej, ale także trzcinieckiej. Jednak omawiany zabytek należy łączyć z tarnobrzeską kulturą łużycką, której materiały wskazują na trzecią fazę rozwojową (ryc. 5).

Łyżka zachowana jest jedynie w części związanej z uchwytem, obecne wymiary wynoszą 3,5×3,5×1,6 cm. Otwór posiada średnicę 7 mm (przy wlocie) i głębokość około 2,5 cm (ryc. 6). Powierzchnia ma jasnobrunatną barwę, jedynie w górnej, wewnętrznej części także szarą, faktura jest szorstka,

z mocno wystającymi ostrymi ziarnami tłucznia kamiennego, stanowiącego domieszkę masy ceramicznej (ryc. 3, 4).

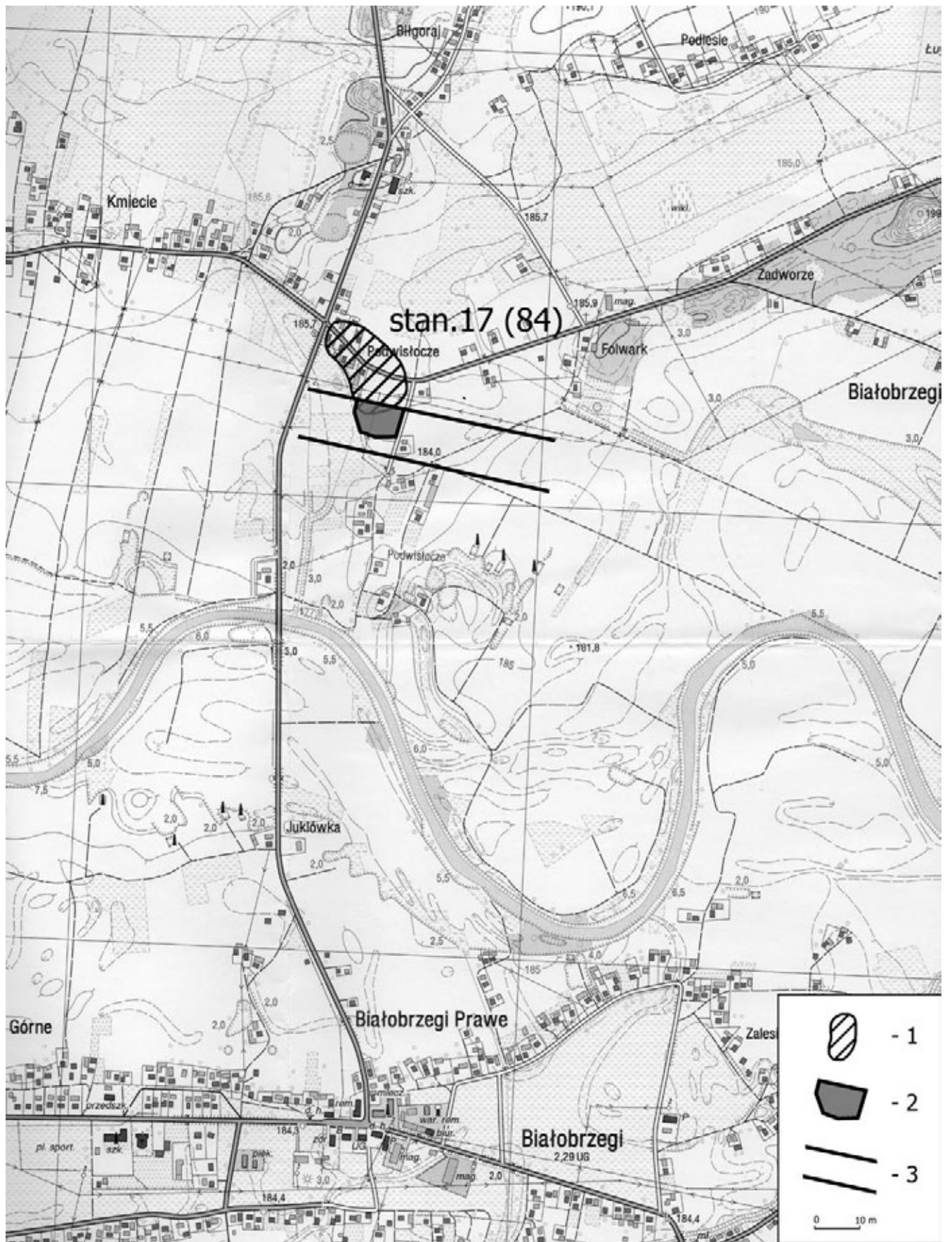
Gliniane łyżki kultury łużyckiej różniane są ze względu na rodzaje uchwytów: z uchwytem pełnym, z uchwytem częściowo podłużnie wykonanym otworem (najprawdopodobniej do osadzania na drewnianym trzonku) oraz z uchwytem całkowicie podłużnie przebitym, stanowiącym jakby wylew dla miseczkowatego zagłębienia łyżki. Drugiemu rodzajowi łyżek przypisuje się związek z czynnościami metalurgicznymi (T. Malinowski 1982, s. 265). Były one wyrabiane z gliny wzbogaconej gruboziarnistą domieszką, co zapewne miało zapobiec pękaniu przy zetknięciu się ich z ogniem (J. Fogel 1982, s. 190).

Łyżki gliniane z tulejką do osadzania trzonka, takie jak omawiany zabytek, mogły służyć do topienia surowca brązowego lub do rozlewania ciekłego surowca topionego w dużym tyglu. Zazwyczaj znajdowane są pojedynczo, na osadach datowanych na koniec epoki brązu i wczesną epokę żelaza, co potwierdza się również w przypadku osady w Białobrzegach.

Najwięcej znalezisk łyżek odlewniczych z terenu Polski pochodzi z północnej Wielkopolski, na innych terenach występują rzadziej (ryc. 7). Najbliższe analogie dotyczące łyżki z Białobrzegów pochodzą z miejscowości Paluchy, pow. przeworski, Warzyce, pow. jasielski oraz Czudowice, pow. jarosławski (T. Malinowski 1982, s. 265; S. Czopek, W. Paradyło 2008, s. 163). Stanowiska te związane są z tarnobrzeską kulturą łużycką.

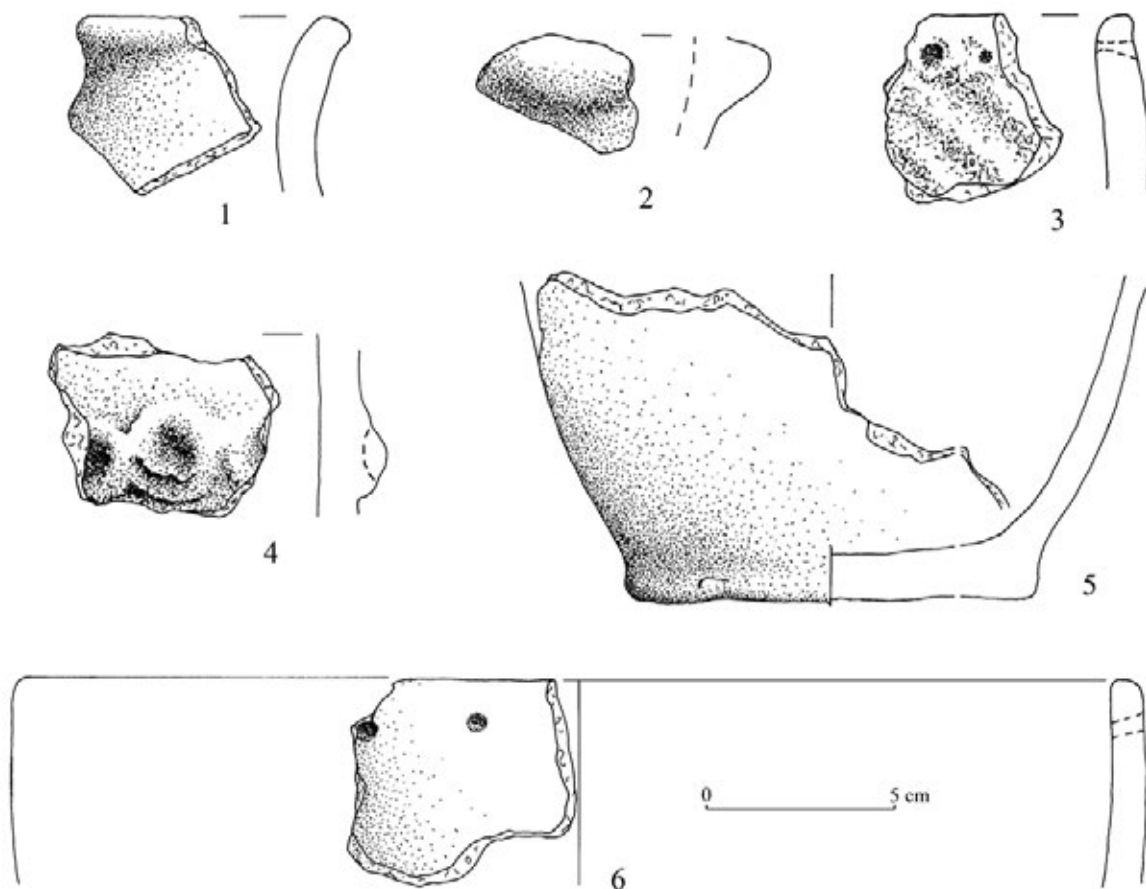
Skupienie znalezisk w okolicy ujścia Wisłoka do Sanu może wskazywać na istnienie lokalnej wytwórczości brązowniczej. Jej obecność na stanowiskach karpaccich potwierdzają również znaleziska z osady w Hłomczy, pow. sanocki, stan. 1, gdzie odnaleziono formę muszlowatą do wyrobu przedmiotów brązowych oraz brązowe wytwory lokalnej proveniencji, choć przynależność kulturowa powyższych znalezisk nie jest pewna. Wytwórczość brązownicza mogła na tym terenie opierać się na surowcach importowanych oraz w marginalnym stopniu o lokalne wychodnie miedzi w okolicach Sanoka (Bezmiechowa, Bykowce, Monasterzec, Trepcza) i Krosna (Węglówka, Krasna, Frysztak, Strzyżów) (A. Muzyczuk 2003, s. 339–354).

Odkrycie łyżki odlewniczej w Białobrzegach stanowi kolejny element poszerzający skromną bazę źródłową do badań nad wytwórczością metalurgiczną na ziemiach polskich w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza.

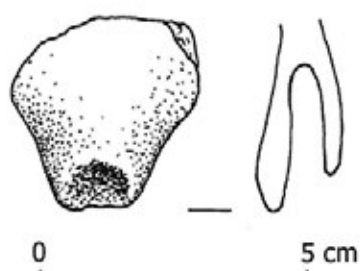
Ryc. 1. Białobrzegi, pow. Łańcut, stan. 17. Lokalizacja: 1 – zasięg stanowiska przed badaniami, 2 – zasięg wykopów, 3 – granica autostrady A4

Abb. 1. Białobrzegi, Kreis Łańcut, Fst. 17. Lokalisierung: 1 – Ausdehnung der Fundstelle vor den Ausgrabungen, 2 – Ausdehnung der Schnitte, 3 – Grenze der Autobahn A4

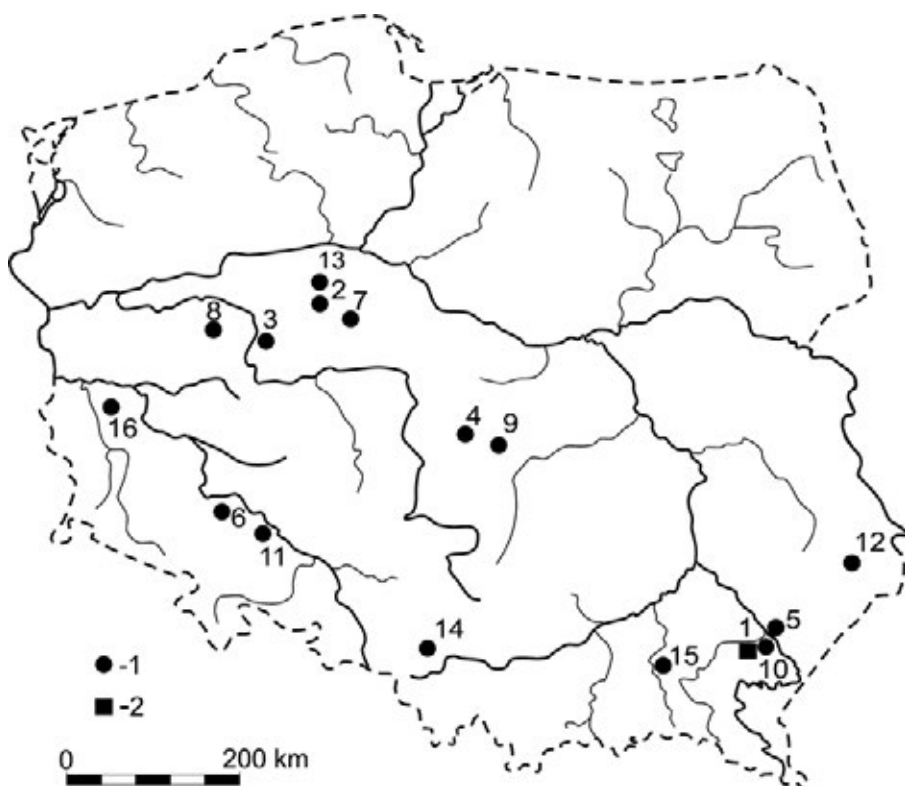
Ryc. 5. Białobrzegi, pow. Łańcut, stan. 17. Wybór materiału ceramicznego tarnobrzegskiej kultury łużyckiej. 1, 3 – humus, ary 130/120 i 180/120; 2 – warstwa kulturowa, ar 180/150; 4 – obiekt 22; 5 – obiekt 38; 6 – obiekt 62

Abb. 5. Białobrzegi, Kreis Łańcut, Fst. 17. Keramisches Material der Tarnobrzeg Lausitzer Kultur – Auswahl. 1, 3 – Humuserde, Ar 130/120 und 180/120; 2 – Kulturschicht, Ar 180/150; 4 – Objekt 22; 5 – Objekt 38; 6 – Objekt 62

Ryc. 6. Białobrzegi, pow. Łańcut, stan. 17. Łyżka odlewnicza

Abb. 6. Białobrzegi, Kreis Łańcut, Fst. 17. Gießlöffel

Ryc. 7. Rozmieszczenie łyżek odlewniczych z terenu Polski. 1 – znaleziska łyżek odlewniczych, 2 – znalezisko ze stanowiska w Białobrzegach

Abb. 7. Die Verteilung der Gießlöffel – Funde aus Polen

Katalog łyżek odlewniczych z terenu Polski¹

Lp.	Miejscowość, stanowisko	Powiat	Liczba łyżek	Datowanie	Literatura
1.	Białobrzegi, stan. 17	łańcucki	1 fragment	HC–HD	—
2.	Biskupin, stan. 4	żniński	2	HC–HD	J. Kostrzewski 1953, s. 197
3.	Bnin (Kórnik), stan. 2b	poznański	13 fragmentów tygli i łyżek	HC–HD	J. Fogel 1982, s. 189–191
4.	Chrzastów Folwarczny, stan. 1	łódzki	1 fragment	III EB	J. Maik 2003, s. 130
5.	Czudowice, stan. 2	jarosławski	1 fragment	HC–HD	S. Czopek, W. Poradyło 2008, s. 163
6.	Grzybiany, stan. 1	legnicki	nieokreślona, fragmenty różnych łyżek	HD	L. Gajewski 1982, s. 147–155; Z. Bukowski 1982, s. 13–30
7.	Jankowo, stan. 1	inowrocławski	1	HC–HD	J. Kostrzewski 1953, s. 198; J. Ostoja-Zagórski 1982, s. 178
8.	Komorowo, stan. 1	szamotulski	1 fragment	HD	T. Malinowski 1973, s. 213–215
9.	Kowalewice, stan. 6–7	łódzki	1 fragment	III EB – HD	E. Dziubek i in. 2003, s. 114
10.	Paluchy, stan. 1	przeworski	nieokreślona	III EB – HD	T. Malinowski 1982, s. 265
11.	Polwica / Skrzybnik, stan. 4, 5 / 8	oławski	1	HC	M. Dobrakowski i in. 2001, s. 141
12.	Siekierzyńce, stan. –	hrubieszowski	1	III EB – HD	E. Kłosińska 2007, s. 119
13.	Sobiejuchy, stan. 1	żniński	1	HC–HD	J. Ostoja-Zagórski 1982, s. 179
14.	Strzelce Opolskie, stan. –	strzelecki	1 fragment	HC?	J. Kostrzewski 1953, s. 198
15.	Warzyce, stan. 17	jasielski	1 fragment	HC–HD	S. Czopek, W. Poradyło 2008, s. 163
16.	Wicina, stan. 1	żarski	76	HC–HD	A. Kołodziejski 1971, s. 98; 1982, s. 168

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bukowski Z.
1982 *Osiedle otwarte kultury łużyckiej w Grzybianach, woj. Legnickie w świetle dotychczasowych badań*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, t. 1, Legnica, s. 13–31.
- Czopek S., Poradyło W.
2008 *Warzyce, pow. Jasło, stan. 17 – osada z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, Rzeszów.
- Dobrakowski M., Domańska J., Lodowski J., Noworyta E., Romanow K.
2001 *Wstępne sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowiskach: Polwica 4 i 5 oraz Skrzybnik 8, gm. Domańców, woj. dolnośląskie, przy budowie autostrady A4*, [w:] Z. Bukowski (red.), *Zeszyty Ratowniczych Badań Archeologicznych. Raport 96–99. Seria B. Materiały Archeologiczne*, Warszawa, s. 130–185.
- Dziubek E., Marchelak I., Tyszler L.
2003 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowiskach 6–7 w miejscowości Kowalewice, gm. Parzęczew, woj. łódzkie*, [w:] Z. Bukowski (red.), *Ogólnopolski Program Ochrony Archeologicznych Dóbr Kultury Zagrożonych Planowaną Budową Autostrad*, Warszawa, s. 109–119.
- Fogel J.
1982 *Odlewnia brązu w osadzie ludności kultury łużyckiej w Bninie, woj. poznańskie*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, t. 1, Legnica, s. 189–198.
- Gajewski L.
1982 *Ślady obróbki miedzi i jej stopów z wczesnej epoki żelaza w Grzybianach koło Legnicy*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, t. 1, Legnica, s. 147–155.
- Kłosińska E.
2007 *Południowo-wschodnie rubieże Lubelszczyzny w czasach kultury łużyckiej i pomorskiej*, [w:] E. Banasiewicz-Szykuła (red.), *Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny*, Lublin, s. 107–132.
- Kołodziejski A.
1971 *Badania zespołu osadniczego ludności kultury łużyckiej z okresu późnohalsztackiego w Wicinie, powiat Lubsko, w latach 1966–1969*, „Spr. Arch”, t. 23, s. 93–108.
1982 *Źródła archeologiczne do badań metalurgii brązu z obszaru Środkowego Nadodrza*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, t. 1, Legnica, s. 167–170.
- Kostrzewski J.
1953 *Wytwórczość metalurgiczna w Polsce od neolitu do wczesnego okresu żelaznego*, „Prz. Arch.”, t. 9, s. 177–213.
- Maik J.
2003 *Osady z wczesnej epoki brązu i początku epoki żelaza w Chrzastowie Folwarcznym st. 1, gm. Parzęczew, pow. zgierski, woj. łódzkie (Autostrada A2, stanowisko na mapie zbiorczej nr 35)*, [w:] Z. Bukowski (red.), *Ogólnopolski Program Ochrony*

¹ W literaturze znaleziska łyżek prezentowane są często łącznie ze znaleziskami tygielków. Poniższy katalog zawiera tylko te stanowiska, które w sposób pewny łączą się z odkryciem łyżek.

Archeologicznych Dóbr Kultury Zagrożonych Planowaną Budową Autostrad, Warszawa, s. 122–139.

Malinowski T.

1973 *Badania wykopaliskowe na grodzisku ludności kultury łuzyckiej w Komorowie, pow. Szamotuły, w 1971 r.*, „FAP”, t. 23, s. 211–215.

1982 *Groby odlewców w kulturze łuzyckiej na ziemiach polskich*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, t. 1, Legnica, s. 249–270.

Muzyczuk A.

2003 *Śladami produkcji odlewniczej w Hłomczy pow. Sanok*, [w:] J. Gancarski (red.), *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach Polskich*, Krosno, s. 339–354.

Ostoja-Zagórski J.

1982 *Metalurgia brązu okresu późnobrązowego i halsztackiego w północno-wschodniej Wielkopolsce i na Kujawach*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, t. 1, Legnica, s. 173–188.

Jacek Jeremicz, Magdalena Wilk

Gießlöffel der Lausitzer Kultur

Zusammenfassung

Während der archäologischen Forschungen, die 2008 im Bereich der künftigen Autobahn A4 durchgeführt wurden, explorierte man einen tönernen Gießlöffel. Der Fundort ist in Białobrzegi (Abb. 1.), Kreis Łańcut, Fst. 17 (A4-84, Archäologische Aufnahme Polens (AZP) 101-79/39). Man untersuchte 52 Aren, wobei man 203 Objekte (Abb. 2) und über 1300 Funde freilegte, die in der Mehrheit an die Tarnobrzeg Lausitzer Kultur, die Trzciniec-Kultur und die Neuzeit knüpfen.

Der Löffel befand sich an der Grenze des Unterbodens und der dunklen Kulturschicht, die zahlreiche Keramikfragmente der Lausitzer – aber auch Trzciniec-Kultur aufwies. Der besprochene Fund soll man jedoch mit der Tarnobrzeg Lausitzer Kultur verbinden (Abb. 5, 6). Erhalten blieb nur der untere Teil, Griffteil des Gießlöffels (Abb. 3, 4). Die Anwesenheit eines Gießlöffels in Białobrzegi kann mit der lokalen Bronzebearbeitung zusammenhängen, deren Spuren in Hołomcza, Kreis Sanok entdeckt wurden.